

Hayek, Marx és a termelőerő felszabadítása

Nem ördögtől való gondolat visszatérni a múlt vitáihoz annak érdekében, hogy új perspektívákat nyerhessünk kortárs problémák megválaszolásához. Példa erre a szocialista társadalmi berendezkedés és a piac viszonyának kérdése. Képesek vagyunk-e elgondolni a szocializmusnak olyan formáját, amely fenntartja a szabad árkalkuláció intézményét, azaz lehetőséget kínál piaci mechanizmusok kibontakozására, miközben az egyenlőség elvét is érvényre juttatja? Egyesíthető-e egymással a piac mint az evolúciós folyamat által megtestesített árkalkuláció és a szocialista társadalom egalitárius eszménye?

Alapvetően kétféle problémát azonosíthatunk a tervezésközpontú gazdasági rendszerek vonatkozásában: Kornai János nyomán az elsőt a hiánygazdálkodás jelenségében érhetjük tetten.¹ Ahol a piac spontán játéka helyett központi utasításra oszthatja el a társadalom erőforrásait, ott erőteljesen kitermelődnek olyan jelenségek, amelyek a kereslet és a kínálat viszonyát eltorzítják. A központi elosztás képtelennek bizonyul lépést tartani a társadalmi igényekkel. Ez egy másik, mélyebb problémára utal: a társadalom nem képez tervezett, konstruált rendet. Friedrich August Hayek megkülönböztetésével élve, amelyet legszisztematikusabban a *Law, Legislation and Liberty* című művében fejt ki, a rendnek két formája létezik: a valamilyen szándék mentén, tervszerűen konstruált rend (*taxi*) és a növesztett, önszerveződő folyamatok révén képződő rend (*kosmos*).² Ezek a kifejezések megfelelnek a szervezet (*organization*) és a spontán rend (*spontaneous order*) fogalmainak. Miképpen Hayek írja: „az előállított rend, amelyet exogén rendnek vagy elrendezésnek hívtunk, konstrukcióként, mesterséges rendként vagy különösen az irányított társadalmi intézmények esetében szervezetként azonosítható. Ezzel szemben a növesztett rend, amit öngeneráló

A szerző az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Filozófiatudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Email: adam.lovasz629@yahoo.com

- 1 Kornai János: *A hiány*. Kalligram, Budapest, 2011.
- 2 Friedrich August Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 1. Laws and Order*. Routledge, London–New York, 1998, 37.

vagy endogén rendként jellemeztünk az imént, az angol nyelvben legtalálhatóbban a spontán rend kifejezéssel illelhető.”³ Aki a társadalom egészét valamilyen tudatos program vagy politikai eszme alapján kívánja átszerkeszteni, hibát követ el, mert a társadalomtól olyat vár el, amire az képtelen: morális értékeink kielégítését. A társadalom „személytelen folyamat”, amelynek nem dolga Hayek szerint bármilyen morális igény kiszolgálása.⁴ Igazságos elosztást elvárni a kozmoszként felfogott önszerveződő társadalomtól olyan, mint elvárni az időjárástól, hogy igazodjon saját igényeinkhez. Elkerülhetetlenül abszurdításba torkollik a tervezhetőség igénye, mert alapvető módon téved a társadalom természetét illetően. Spontán rendként a társadalom ellenáll minden tervezhetőségnek, ontológiáját tekintve nem tartozik a tervszerűen módosítható létezők körébe.

Hayek szerint még a legkiválóbb, legkvalifikáltabb közgazdászokból álló testület sem rendelkezhet akkora információmennyiség felett, amennyi a hatékony tervgazdálkodás fenntartásához szükségeltetne. Hayek az episztemológiai korlátoltságot helyezi társadalomfilozófiai vizsgálódásai középpontjába, és ezen kitétel révén kizártnak tartja a szocialista társadalmi rendszer és a hatékony árkalkuláció együttes meglétét. A tudás eleve fragmentált formában áll fenn, ez tekinthető Hayek episztemológiai alaptételének.⁵ Ez azt implikálja, hogy a társadalom alapvető feladatainak egyike a tudás egyesítése. Ezt az információaggregáló szerepet Hayek markáns pozíciója alapján leghatékonyabban a piac képes elvégezni, bármilyen állami beavatkozás pedig potenciálisan eltorzíthatja azt az információtartalmat, amely közvetítésre kerül a piac médiumán keresztül.⁶ Önmagát megcáfoló tézis, oximoron a piaci szocializmus, még akkor is, ha a szocialista állami vállalatok valamilyen korlátozott értelemben versenyezhetnek egymással, ugyanis a központilag meghatározott árak nem tükrözik a valóságos keresleti/kínálati viszonyokat ugyanolyan hatékonyan, mint a decentralizált tudásformákat önszervező módon egyesítő szabadpiac esetében. Szemben az Oscar Lange által képviselt „piaci szocialista” elképzeléssel, a szocialista tervgazdálkodást semmilyen formában nem tartotta Hayek és Ludwig von Mises összeegyeztethetőnek az információaggregálás funkcióját ellátó piac intézményével, még abban az esetben sem, ha megengedett lenne valamilyen árkalkuláció. Verseny

3 Uo.

4 Friedrich August Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 2. The Mirage of Social Justice*. Routledge, London–New York, Routledge, 1998, 63.

5 Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 1...*, i. m., 14.

6 Uo., 51.

híján az árak szükségképpen eltorzulnának, információtartalmuk pedig értéktelen volna.⁷ Az utókor a szocialista kalkulációs vita egyértelmű győzteseiként aposztrofálta a libertáriusok pozícióját. Ha megtekintjük a szocializmus egyik, a korai 21. század első évtizedében legígéretesebbnek tűnő kísérletének, a venezuelai bolivárius köztársaság állapotát, szintén empirikus megerősítést nyerhet ama gyanúnk, amely alapján ténylegesen egymást kizárná az árkalkuláció és a szocialista gazdasági modell. Senki sem mondhatja a komolyság igényével, hogy sikeres empirikus példával lenne dolgunk a venezuelai „huszonegyedik századi szocializmus” kapcsán. Mindazonáltal az empirikus tények csupán korlátozott mértékben cáfolhatnak elméleteket. Önmagában még a Szovjetunió összeomlása sem tekinthető a szocializmus minden formáját megsemmisítő történelmi katasztrófának vagy örömteli eseménynek, kinek mi. Teljesen elképzelhetetlen volna a szocializmusnak egy olyan formája, amely képes elhárítani a tudás szétszórt jellegéből származó hayekiánus kritikát? A szocializmus tud-e bármit kezdeni a piac intézményével? Itt és most bennünket elsősorban nem az empirikus körülmények foglalkoztatnak (önmagában egy sikeresen működő „szocialista” gazdaság jelenléte a Föld felszínén nem bizonyító erejű, túlságosan is könnyű volna a Kínai Népköztársaság példájára mutatni), hanem az elméleti konzisztencia. Megalkotható-e a szocializmusnak egy olyan válfaja, ami legalább elméleti szinten áthidalja a decentralizált, szétszórt tudás körülményéből származó problémát anélkül, hogy a központi tervezés diszkreditált formáihoz nyúlna? Összefoglalva, alapproblémánk a következő: miképpen egyesíthető a társadalmi egyenlőségre vonatkozó szocialista politikai-ideológiai igény – ha egyáltalán – a decentralizált árkalkulációval?

Ezen kérdések állnak Theodore A. Burczak *Socialism After Hayek* című 2006-os kötetének fókuszában. Tanulmányunk tárgya – a szerző egyébként igencsak figyelemreméltó téziseinek bemutatásán túlmenően – a libertarizmus egy lehetséges formájának a kibontakoztatása a

7 Ludwig von Mises: Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 1920 (47): 21, 86–121; Oscar Lange: On the Economic Theory of Socialism, Part One. *Review of Economic Studies* 1936 (4): 1, 53–71; Oscar Lange: On the Economic Theory of Socialism, Part Two *Review of Economic Studies* 1937 (4): 2, 123–142; Friedrich August Hayek: Szocialista kalkuláció I. A probléma természete és története. Ford. Tóth Sándor. In Friedrich August Hayek: *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995, 157–179; Friedrich August Hayek: Szocialista kalkuláció II. A vita állása. Ford. Tóth Sándor. In Friedrich August Hayek: *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995, 179–203.

Burczak által középpontba helyezett Hayek és Karl Marx koncepcióiból. Azon kérdés megválaszolására is kísérletet teszünk, hogy Burczak modellje valóban ellentmondásmentesen tisztázza-e a szabadság és egyenlőség dilemmáját, azaz, képesnek bizonyul-e a libertarizmus és szocializmus közötti szakadék áthidalására, vagy, szemben Burczakkal, szükséges-e áttérnünk egy tisztán libertárius regiszterre, ami maga mögött hagyja a szocialista hagyomány etikai maradványait is. Ezen feldolgozási kísérlethez szükséges lesz tanulmányunk második felében visszatérnünk Hayeknek és Marxnak a szabadság témakörét illető alapvető fontosságú észrevételeihez, amelyeket jelen tanulmányban elsősorban főműveikből, a *Law, Legislation and Liberty*, valamint *A tőkéből* merítünk. Kiváltképpen a Vidrányi Katalin által Marx életművében azonosított, látens módon megbúvó radikális „antihumanizmus” mi-benlétét kívánjuk azonosítani, valamint ennek ellentmondásos viszonyát a szabadsághoz.⁸ Ez utóbbi szempontot nemcsak Marxból kívánjuk megmagyarázni, hanem egy kreatív hermeneutikai olvasat révén Hayek szabadságfelfogásából és társadalomképéből is kikövetkeztethetőnek véljük. Állításunk szerint mindkét gondolkodó esetében az ember feloldódik a termelési viszonyokban, viszont destruktív mozzanat helyett ezen szempontot határozottan előremutató politikai filozófiai lehetőségként kezeljük.

Ahhoz, hogy nyitott módon viszonyuljunk a libertárius szocializmus lehetőségéhez, mindenekelőtt meg kell szabadítanunk magunkat a Chris Sciabarra által azonosított „szinkópikus téveszmétől” (*synoptic delusion*), mely szerint a gazdaság központosítása révén kiiktatható volna a tudás fragmentáltsága.⁹ Hayek „episztemológiai posztmodernizmus” kikerülhetetlen evidencia Burczak számára is, a tudás eredendően differenciált jellegét tekinti kiindulópontnak, amellyel a szocialista elméletnek számolnia kell.¹⁰ A posztmodernizmust átfogó ismeretelméleti székszisként kell értenünk, ami elfogadja és következetesen alkalmazza azon kantiánus származású gondolatot, mely szerint sohasem az önmagában lévő valósággal találkozik a megismerő. Burczak szerint alapvető módon gazdagíthatja a szocialista elméletet a Hayek életművében meghúzódó episztemológiai kétellyel való heterodox, vagy egy, a magyar kontextusban ismertebb kifejezést kölcsönözve, unortodox

8 Vidrányi Katalin: „Maradok a kaptafánál”, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Emaradok-a-kaptafanal%E2%80%9D> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 11.)

9 Chris Sciabarra: *Hayek, Marx and Utopia*. State University of New York Press, Albany: 1995.

10 Theodore A. Burczak: *Socialism After Hayek*. Michigan University Press, Ann Arbor, 2006, 1.

elmélet keretén belüli összeházasítás.¹¹ A történelmi kudarcból tanulva a szocialistáknak meg kell tanulniuk szeretni a piacot. Fenntartáhatatlanná vált a piacfóbia. Mint fogalmaz az evolucionista marxista szociológus Geoffrey M. Hodgson: „annak érdekében, hogy a szocializmus túlélhessen, szükséges meghaladnia a veleszületett agorafóbiáját – ami, szó szerint a piactértől való irtózatot jelenti. Meg kell tanulnia nyitott rendszereket és nyitott tereket belakni.”¹² Ha el kívánja kerülni a szinkópikus téveszmét, elkerülhetetlennek látszik a piac helyének kijelölése a szocialista elméleten belül. A posztmodern marxizmusnak el kell fogadnia a rendtelenséget mint adottságot, továbbá a szabadságra fektetett libertárius hangsúlynak is érvényesülnie kell ezen felfogásban.¹³ Ezzel együtt a „disztributív igazságosság” szocialista eszményét sem adná fel szívesen Burczak; köztes álláspont szükségeltetik, ami a piac spontán önszerveződését egyesíti az egyenlőség etikai követelményével.¹⁴ Mindez igencsak hasonlít a kör négyszögesítésének alkimista gyakorlatára. Szabadság és egyenlőség kizárni látszanak egymást, továbbá az sem egészen lényegtelen, kinek vagy minek a szabadságára megy ki a játék. Az ember felszabadulása vagy a termelőerő kibontakoztatása képezi azt a magvat, ami köré szervezhető a szabadság politikai filozófiája?

Mintegy tisztázásképpen Burczak leszögezi, nem minden piaci viszony tekinthető kizsákmányoló jellegűnek. Marx nyomán kijelenthető, hogy kizsákmányolás áll fenn minden esetben, ahol a termelésben nem résztvevők sajátítják ki a megtermelt értéktöbbletet.¹⁵ Marx számára azért problematikus a tőkés társadalomban fennálló bérmunkaviszony, mert kényszervizonyként áll fenn:

A tőke a termelési folyamaton belül a munka, azaz a ténykedő munkaerő, vagyis maga a munkás fölötti parancsnoklássá fejlődött. A megszemélyesített tőke, a tőkés, ügyel arra, hogy a munkás rendszeren és az intenzitás kellő fokán végezze munkáját. A tőke továbbá kényszervizonyná fejlődött, amely a munkásosztályt arra szorítja, hogy több munkát végezzen, mint amennyit saját életszükségeinek szűk köre előírt. És mint idegen dologosság termelője, mint a többletmunka kiszípolozója és a munkaerő kizsákmányolója, a tőke energiában,

11 Uo., 4.

12 Geoffrey M. Hodgson: *Economics and Utopia*. Routledge, New York–London, 1999, 61.

13 Burczak: *Socialism After Hayek...*, i. m., 7–8.

14 Uo., 11.

15 Uo., 103.

mértéktelenségben és hatékonyságban túlszárnyal minden előző, közvetlen kényszermunkán nyugvó termelési rendszert.¹⁶

A szocializmus célja a kényszerviszonyként felfogott kizsákmányolás megsemmisítése, míg a libertarizmus célja minden kényszerviszony eltörlése egy önkéntes társuláson alapuló társadalom megteremtése végett. Marx számára, akárcsak Hayeknek, fontos funkcionális tényező a piaci erők összpontosító szerepe a társadalmi életben. A modern társadalomban a tőke összegyűjti az emberi erőforrásként kezelt objektivizált munkásokat, „funkcióik összefüggése és termelő összorganizmusként való egységük” pedig „rajtuk kívül, a tőkében van.”¹⁷ Szemben az utópista szocialistákkal, *A tőke* ökonomista Marxa szerint egyáltalán nem is problematikus a modern munkamegosztás mint olyan.¹⁸ Önmagában ez egy gazdasági-társadalmi evolúció terméke, ami szigorú értelemben véve értékmentes. Egyedül a termelési viszonyként elgondolt tőke kizsákmányoló jellege teszi a kapitalista „összorganizmust” kártékonná. A szocializmus feladata a tőke szintetizáló erejét a munkásosztály birtokába juttatni, az önmagukat alakító és tovább bonyolító termelőerők megtartása, sőt, felgyorsítása mellett. Az összorganizmus metaforája különösen találó Hayek vonatkozásában is, mivel Hayek társadalomfilozófiájának középpontjában is az önmagát differenciáló termelőerő áll. Az „organizmus” metaforájával Hayek is él, hiszen az élő szervezeteket is az önszerveződés példáinak tekinti, viszont a természet összetételét tekintve nélkülözi azt a viszonylagos állandóságot, ami a társadalmat mint élettelen entitást jellemzi. Szemben az élőlényekkel, a társadalmi intézmények mint spontán szerveződések képesek túlélni összetevőik lecserélődését.¹⁹ Sokkal gyorsabb és változatosabb variációk figyelhető-

16 Karl Marx: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet. I. könyv. A tőke termelési folyamata.* Ford. Rudas László és Németh Tamás. Kossuth, Budapest, 1967, 290.

17 Uo., 311.

18 Sőt, Marx szemében éppenséggel annyiban problematikus a kapitalista berendezkedés, amennyiben gátolja a termelőerők kibontakozását. Marxnál a társadalom inorganikus szerveződés, második természet, amely mesterséges organizmusként a természeti szubsztrátum fölé emelkedik. A profitlogika elvetendő, mivel gátat szab a termelőerő kibontakozásának, beleértve az emberiség produktív képességeit is. Ebből következően John P. Clarkkal egyetértve problematikusként kell megítélnünk mindazon törekvéseket is, amelyek valamilyen ökológiai tartalmat tulajdonítanak a marxi gondolatnak. Korlátozás, a környezetnek akár a produktivitás árán való kímélése helyett Marx a technológia emancipálódását választja, szemben a biocentrizmussal. John P. Clark: *Marx's Inorganic Body. Environmental Ethics* 1989 (11): 3, 243–258.

19 Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 1....*, i. m., 52–53.

ek meg a kulturális szelekcióban, mint a biológiai szelekció terén, továbbá az előbbi jóval rugalmasabb is, a társadalmi formák egy nemzedéken belül elképesztő mértékű innovációt képesek felmutatni, a felbomlás viszonylag alacsony kockázata mellett (alapvető kivételt képez ezalól egy társadalom vagy közösség teljes és maradéktalan megsemmisülése).²⁰

Hayek liberalizmusának egyik sarokkövét a célok heterogenitása képezi. Az individuumok számtalan szükséglettel, célkitűzéssel és preferenciával bírnak. A piaci rendnek nem dolga ezek sorrendbe állítása. Semmilyen morális metaetikai útmutatást sem követ a piac. Mint Hayek leszögezi, egy piaci rendben „nem létezhet a szükségletek rangsorolása.”²¹ A szükségletek Hayeknél és Marxnál egyaránt mesterséges képződmények, nincsenek egyszer és mindenkorra adott, esszenciális szükségletek. Ugyanakkor Marx is amorális képződményként tekint a kapitalizmusra. A termelőerő tisztán immanens szabályokat követ, nincs ráutalva külső morális útmutatásra: „az erkölcs és a természet, a kor és a nem, a nappal és az éjszaka minden korlátját szétrombolták.”²² Nehezen tűnik hihetőnek, hogy Marx ezeket a túlságosan is emberi korlátokat kívánná helyreállítani. Moralizáló kritika helyett *A tőkének* ezen megállapításában leírja, milyen bámulatos fokú plaszticitással rendelkezik a tőkés társadalom. Szemben a mezőgazdasági alapú társadalmakkal, a kapitalizmus keretén belül a termelés nem függ sem a napszakoktól, sem a transzcendens elvektől. Marx a jövő társadalmi formáit sem fosztaná meg a formálhatóság és a módosíthatóság inorganikusságától.

Az, hogy az individuumok milyen szükségletekkel bírnak, társadalmi és kulturális tényezők együtthatásának végeredménye. Szükségleteinket is a termelőerők fokozódó összetettsége határozza meg, formálja át. A kapitalizmus növekvő intenzitással állít elő vágyakat és termelékenységet, ugyanazon munkaidőbe pedig több intenzitás sűrűsödik össze.²³ Mind Marx, mind Hayek a termelőerő prófétáiként olvashatóak. A tőke szüntelen dinamizmusa okán folyamatosan előállít új szükségleteket és termékeket. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy bármelyiküket a kapitalizmus létező formáinak kritikátlan apologétájának tekintenénk.²⁴ Itt a termelőerő

20 A kulturális evolúció fogalmát illetően lásd Agner Fog: *Cultural Selection*. Kluwer Academic, Dordrecht, 1999 és Ronald F. Inglehart: *Cultural Evolution. People's Motivations are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

21 Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 2...*, i. m., 113.

22 Marx: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata...*, i. m., 260.

23 Uo., 382.

24 Hayek ugyan elfogadja a kapitalizmus keretét, számára lehetetlennek tűnik bármilyen társadalmi forma, amely meghaladná a piaci szerveződésen alapuló társadalmat. Ugyanakkor számos alkalommal jelzi a létező, állami beavatkozások által

mint innovációs forrás és dinamizáló evolúciós tényező a hangsúlyos. Új termelőerők mellett új szükségletek szintetizálódnak, „a társadalmi termék nagyobb része változik át többletermékké és a többletermék nagyobb részét termelik újra és fogyasztják el kifinomult és változatos formákban, mint eddig.”²⁵ Egyik szükséglet sem előrébbvaló a másiknál. Ahogy Marx modelljében az egyéni tőkésék, úgy Hayeknél a piac minden résztvevője dönt, ezen döntések pedig olyan eredményekké aggregálódnak, amelyeket egyetlen résztvevő sem láthat előre. „Hayek ágensei”, írja Burczak, „episztemológiailag korlátozottak és társadalmilag konstituáltak.”²⁶ Racionális megfontolások helyett Hayek individuuma a társadalmi evolúció folyamán kialakított absztrakt szabályokhoz igazodnak, amelyek egyetlen szereplő szándékát sem tükrözik, mert személytelen kollektív evolúciós folyamatok termékei.²⁷ Hasonlóképpen Marxnál a kapitalizmus által felszabadított termelőerők sem fogadnak szót a profit emelkedését remélő tőkés vállalkozóknak. Szándékuk szerint a tőkésék azt akarnák, hogy szüntelenül emelkedjen az általuk kisajtolt profitráta, csak hogy a termelőerő bővülése szükségeltetik ehhez, ami a profitráta csökkenését eredményezi:

Az ellentmondás egészen általánosan kifejezve abban áll, hogy a tőkés termelési mód a termelőerők abszolút fejlesztésére irányuló tendenciát foglal magában, tekintet nélkül az értékre és a benne foglalt érték-többletre, s tekintet nélkül azokra a társadalmi viszonyokra, amelyek közepette a tőkés termelés végbemegy; másrészt viszont célja a létező tőkeérték fenntartása és a legnagyobb mértékben való értékesítése.”²⁸

Hayeknél és Marxnál a társadalom evolúciója túlmutat az emberi intelligencia szűk ökonómiáján. A termelésnek saját mozgása van, amely független bármely résztvevő akaratától. Az absztrakt szabályrendszerek

tarkított kapitalizmusok elégtelen voltát. Többről van szó, mint a keynesiánus gazdaságpolitikákkal való szembehelyezkedésről, hiszen a piac működésébe való olyan, más neoliberális közgazdászok által elfogadhatónak vélt beavatkozási formákat is tagadja, mint a központi bank intézményét. Hayek a szabadpiaciként vagy neoklasszikusként jellemezhető áramlatoknál jóval libertáriusabb pozícióra helyezkedik, mondhatnánk nyugodtan: deterritorializáltabb. F. A. Hayek: *Denationalisation of Money. The Argument Refined*. Institute of Economic Affairs, London, 1990.

25 Marx *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata...*, i. m., 415. Gondoljunk itt a legváltozatosabb hiábavalónak tűnő termékekre, amelyekre kereslet képezhető.

26 Burczak: *Socialism After Hayek...*, i. m., 25.

27 Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 1...*, i. m., 50.

28 Marx, Karl: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Harmadik kötet. III. könyv. A tőkés termelés összefoglalása*. Ford. Rudas László és Németh Tamás. Kossuth, Budapest, 1967, 237.

kibontakozása és a termelőerők abszolút fejlesztésére irányuló tendencia önszerveződő folyamatok, amelyek kaotizáló hatással vannak a társadalomra. Hayek ebben a vonatkozásban radikálisabbnak tűnik Marxnál, mivel a piac kreatív erejének semmilyen korlátozását sem tartja elfogadhatónak, míg Marx a gazdasági életet alá kívánja rendelni a munkásosztály érdekeinek. Nem szükséges a hayekianus konstrukcióban a termelésnek bármilyen csoport érdekei mentén történő szűkítése, korlátozása, szabályozása. Szubjektivizmusa okán kizárja a jóléti célú beavatkozásokat, mivel nem azonosíthatóak szerinte azok az alapszükségletek, amelyeket az államnak kötelessége volna biztosítani.

Burczak interpretációja szerint Hayeknél a „közös jónak” sincs semmilyen fogalma, a társadalmi evolúció által formált individuumok mint társadalmi termékek próba-szerencse módszerrel kísérleteznek életformákkal, míg felfedezik a jó élet azon formáját, amely igényeiknek és vágyaiknak megfelel.²⁹ Kollektív szinten ugyanez a kísérletezés a szabályok tudattalan kizselektálódása révén megy végbe, míg kialakulnak a történelem viszontagságai közepette életképes, absztrakt, minden résztvevőre egyformán érvényes szabályok.³⁰ Mivel a szocializmusban fontos szerepe van a közös jó fogalmának, ezen nehézséget Burczak a Martha Nussbaum és Amartya Sen nevei által fémjelzett „képességalapú” (*capabilities-based*) megközelítés bekapcsolásával igyekszik áthidalni, nézetünk szerint sikertelenül.³¹ Dacára annak, hogy Hayek kitétele alapján lehetetlen, sőt, a szabadságra nézve kifejezetten káros a „jó életnek” bármilyen univerzális definiálása, Burczak szerint mégiscsak azonosíthatóak Nussbaum és Sen nyomán olyan antropológiai állandók, amelyek normatív értelemben biztosítandó alapszükségleteknek tekinthetőek.³² Ezzel a lépéssel lényegét tekintve visszatáncol a Hayek képviselte antihumanista és antiracionalista pozíciótól. Miből származtatható filozófiai értelemben ez a teoretikus regresszió? Nézetünk szerint Burczak megközelítése abban hibázik, hogy rehumanizálni kíván olyan társadalmi folyamatokat, amelyek már túlnőttek a szűk humanista kereteken. Pontosan ugyanazt a hibát követi el, mint amivel egyébként Hayek vádolja azokat, akik a modern társadalomtól elvárják az emberi értékek kiszolgáltatását, az ezeknek való megfelelést. A modern munkamegosztáson alapuló társadalom komplex rendszer, értelmetlen

29 Burczak: *Socialism After Hayek...*, i. m., 37–38.

30 Uo., 50.

31 Martha Nussbaum: *Creating Capabilities. The Human Development Approach*. Harvard University Press, Cambridge, 2011; Amartya Sen: *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford–New York, 1999.

32 Burczak: *Socialism After Hayek...*, i. m., 87.

igazságosként vagy igazságtalanként jellemezni, mert ezen elvárások csak olyan képződményekkel és szervezetekkel szemben állhatnak fenn, amelyek az emberi akarattól függnék. Kényelmes dolog antropomorfizálni a társadalmat, de ezáltal kategóriahibát követünk el.³³

Nehéz nem észrevenni Burczaknál ugyanezen antropomorfizálást. Mintha figyelmen kívül hagyná a társadalom irányíthatatlanságának tézisé, olyannyira elkötelezett a társadalmi igazságosság eszméje mellett. Az önszerveződő rendszerek leválnak a morális értékekről, amit sokféleképpen értelmezhetünk. Mi sem bizonyítja Burczak gondolkodói konzervativizmusát jobban, mint az egyéni döntési lehetőségekkel kapcsolatos nézetei. Távolról sem vall libertarizmusra Burczak részéről, amikor több ponton különbséget tesz a legitim és illegitim személyes döntések mellett. Először a saját helyzetüket elfogadó szegények döntését kárhoztatja, mondván, ez objektív mércével mérve nem tekinthető kívánatos állapotnak, bármit is gondol erről az egyén maga.³⁴ Másodszor pedig egy egyszeri, univerzális járadékkifizetési koncepció nyomán annak szükségességét feltételezi, hogy az állam behatárolja elköltésének módját. Képtelennek bizonyul megszabadítani önmagát az egyéni képességek maximális kibontakoztatásának humanista eszményétől, Burczak végül elköteleződik az egyéni döntési lehetőségek korlátozása mellett.³⁵ Az emberi képességeket a lehető legteljesebb mértékben fel kell szabadítani, még annak árán is, ha ezt önmaguk nem kívánják. Ackerman és Alstott koncepciója szerint a fejlett gazdaságokban olyan vagyonadó kerülne kivetésre, amelyből minden 18. életévét betöltő állampolgár részesülne egyszeri kifizetés formájában. Elaprózott alapjövedelem helyett egy összegben kapná meg járadékát minden nagykorúvá váló állampolgár, és ezen összeget tetszés szerint használhatná fel.³⁶ Ezáltal nagyfokú döntési szabadságot nyernének olyan rétegek is, akik akár egy egész életen át egyébként aligha rendelkezhetnének ekkora pénzmennyiség felett. Ezt a szabadságot Burczak mintegy korlátozná, a képességeket fejlesztő opciók preferálásával. Csakhogy mi számít képességnek? Továbbá miért törvényszerű, hogy a társadalom növekedése, a termelőerők kibontakozása követi az emberi képességek fejlesztését? Egyáltalán miből következik, hogy az emberi szabadság fokát kell növelni, nem pedig a termelőerők intenzitásának fokozását? Burczak is áldozatul esik az általa elkerülni kívánt „szinkópikus téveszmének”, ami-

33 Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 2...*, i. m., 32.

34 Burczak: *Socialism After Hayek...*, i. m., 88–89.

35 Uo., 133.

36 Anne Alstott – Bruce A. Ackerman: *The Stakeholder Society*. Yale University Press, New Haven, 2000.

kor felülről kívánja ellenőrizni a piaci szereplők döntéseit. Paradoxonba csap át minden pozíció, ami a nagyobb szabadság nevében korlátozza a szabadságot.

Ennek kapcsán vissza kell térnünk a szabadság kérdéséhez. Marx esetében látjuk, hogy a feltételezett új termelési mód, a munkások öngazgatásán alapuló „szövetkezeti gyár” a tőkés gazdaság evolúciójából, a termelőerők fejlődéséből alakul ki. Ennek a folyamatnak elsősorban a termelőerők mozgásához van köze, ahhoz, amiképpen a hitel felgyorsítja a termelést, túltermelési válságokat eredményezve: „az anyagi termelőerők és a nekik megfelelő társadalmi termelési formák bizonyos fejlettségi fokán (...) alakul ki és fejlődik egy termelési módból természetesen egy új termelési mód. A tőkés termelési módból származó gyárrendszer nélkül a szövetkezeti gyár nem fejlődhetne ki.”³⁷ Jól látható, hogy itt a hangsúly határozottan a gazdasági tényezőn van, nem pedig a jogi kereteken. Libertárius szempontból visszautasítandó minden pozíció, ami a termelőerők kibontakozásának és a társadalmi alrendszerek elkülönöződésének gátat szabna. Saját olvasatunkat is ez a szempont határozza meg: szintézisünkben az etika legfeljebb alárendelt szerepet játszhat. Amennyiben lassít, úgy a társadalometikát a haladás kerékkötőjének kell tartanunk és lehetőség szerint kiiktatni a rendszerünkben. Megjegyzendő, hogy nehezen védhetőnek tűnik bármilyen állítólagos „marxista” álláspont, amely korlátozni akarná a termelést.³⁸ Marx a termelőerőt alá kívánja vetni a munkásosztály ellenőrzésének, de semmiképpen sem kívánja korlátozni annak kibontakozását. Ebben az értelemben mondhatjuk azt, hogy Marx, még ha explicit formában nem is beszél a termelőerő „szabadságáról”, még kevésbé kívánja azt gúzsba kötni. Márpedig Burczak pontosan a korlátozás útja mellett köteleződik el, amikor a közjó fogalmát illegitim módon bekapcsolja rendszerébe. Hayek félreérthetetlenül fogalmaz, amikor kijelenti, „azon problematikus ötlet, hogy minden közszükségletet kötelező szervezeten

37 Karl Marx: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Második kötet. II. könyv. A tőke fogalmi folyamata.* Ford. Rudas László és Németh Tamás. Kossuth, Budapest, 1967, 419.

38 Michael Hardt és Antonio Negri is posztmarxista unortodoxiájuk dacára alapvetően produktivista pozíciót foglalnak el. Nézetük szerint a sokaság (*multitude*) egyfajta produktív potencialitásnak tekinthető, amelyet ezidáig mellőzött a kapitalizmus. Nem kevesebb termelésre van szükség Hardt és Negri szerint, hanem a termelés összfogalmának a kibővítésére, hogy magába foglalhasson megannyi, munkaként eddig el nem ismert értékteremtési formát. Alapelvük a „közös” (*common*), amely a munkavégzés valódi célját adja. Azért termelnénk, vélik, hogy a közöst építsük. Michael Hardt – Antonio Negri: *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire.* Penguin Books, London és New York, 2006, 149.

keresztül kell kielégíteni, valamint hogy a közcélokat szolgáló minden eszközt állami rendelkezés alá kéne helyezni, teljesen idegen a szabad társadalom alapelveitől.³⁹ Burczak szocializmusa mintha teljesen felémésztené elméletének libertárius vonásait. Ugyan ellenzi a közvetlen állami tulajdont, sőt, a gazdasági tervezés ötletét is, mondván, közvetlen munkásönigazgatásra van szükség, de határozottan bizarr, a libertárius pozíciótól teljesen elütő módon a közjavak közé sorolja a magántulajdonhoz való jogot, amit ráadásul pozitív jogként definiál. „Minden jogilag érvényesíthető jog”, szól Burczak érve, „valamilyen kormányzati beavatkozást igényel amikor ezen jog sérül.”⁴⁰ Abból a körülményből, hogy az állam az alkotmány passzusai alapján a magántulajdonhoz való jogot védelmezi, még semmi sem következik ezen jog pozitív voltára illetően. Empirikus értelemben pedig igencsak vegyes az állam teljesítménye, hiszen pontosan az állam mint intézmény követte el eddig a legtöbb tulajdon elleni bűncselekményt a történelem folyamán. Szintén elgondolkodtató, hogy mitől tartozna a közjavak közé az úgynevezett „közbiztonság”, amikor világszerte virágzó iparág a biztonsági ipar. Nehezen látható be, miért fizetnének magánvállalkozások és magánszemélyek hatalmas összegeket, ha az állam annyira remek módon látná el a magántulajdon védelmét. Összegzésképpen, nagyon is úgy tűnik, mintha a magántulajdonhoz való jog legalább részben a magánjavak körébe tartozna.⁴¹ Marx sem követi el azt a végzetesnek tűnő hibát, hogy a magántulajdon intézményét a közjavak kategóriájába helyezze át, miképpen ezt Burczak teszi.

Mint láthattuk, Burczak tézise alapján beszélhetünk olyan szocializmusról, amely mentes azoktól a hibáktól, amelyek a központi tervezésen alapuló társadalmi rendszereket gyötrik. Az általa vizionált demokratikus szocializmus teljesen felszámolná az értéktöbblet kisajátítását, a termelőerők pedig közvetlenül az értéket előállító munkások irányítása alá kerülnének, szemben a szovjet típusú, felülről vezérelt létezett szocializmussal. Levonja azt a tanulságot, hogy a magántulajdon felszámolása nem eredményezi a kizsákmányolás felszámolását.⁴² Erre vonatkozó-

39 Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 2...*, i. m., 150.

40 Burczak: *Socialism After Hayek...*, i. m., 93.

41 Sőt, egy 2017-es felmérés alapján a világ számos országában több magánbiztonsági alkalmazott tevékenykedik, mint amennyi rendőr vigyázza a rendet. Niall McCarthy: „Private Security Outnumbers The Police In Most Countries”. <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2017/08/31/private-security-outnumbers-the-police-in-most-countries-worldwide-infographic/#7d608989210f> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 11.)

42 Burczak: *Socialism After Hayek...*, i. m., 109.

an valóban széles körű magyar társadalomtudományi szakirodalom is rendelkezésünkre áll. De Burczak mintha mégsem vonta volna le teljes egészében a létezett szocializmusok bukásából eredeztethető tanulságot. Nemcsak a tudás koordinációjára vonatkozóan jelent hibás megközelítést a központi elosztás; éppenséggel a szükségletek feletti rendelkezés is problematikus, mint erre Fehér Ferenc és Heller Ágnes rámutattak klasszikussá vált művükben.⁴³ Amikor arról beszél Burczak, hogy az Ackerman–Alstott-féle vagyonújraelosztási tervezet túlságosan nagymértékű szabadságot ad a „társadalmi örökségből” (*social inheritance*) részesülő nagykorúvá vált fogyasztóknak, kijelöli számukra azokat az építő jellegűnek vélt célokat, amelyekre kötelességük elkölteni ezen egyszeri kifizetést: „egy szocialista érdekeltségen alapuló társadalomnak a jó élet nem-kizsákmányoló jellegű formáit kéne előnyben részesítenie. Ezt oly módon tenné, hogy társadalmi örökséget nyújt, amely az emberi és fizikai tőkébe való befektetéseket finanszírozná: az egyetemi képzés, a szakma kitanulását, a független vállalkozóvá válást elősegítő felszerelés beszerzését, és a munkás-önigazgató vállalathoz való csatlakozás költségeit.”⁴⁴ Túl azokon az etikai aggályokon, amelyeket a fogyasztói döntésekbe való ilyen fokú állami beavatkozás eredményez, felvethető az egyes elemek hasznosságának a kérdése is.⁴⁵

Ily módon Burczak, miközben lemondana a termelés központi, tervszerű koordinációjáról, mégiscsak fenntartani kívánja a vágyak tervezését. Beleesik abba a csapdába, amelynek mindazok áldozatul esnek, akik azt hiszik, ők jobban tudják, mire van szükségük másoknak. Magától adódik a kérdés: kinek a szabadságáról van szó? A demokratikus szocializmus célja Burczak szerint az értéket előállítók felszabadítása a kizsákmányoló viszonyok igája alól. A kizsákmányolás a termelésben megy végbe, ezért a szocialistáknak elsősorban a munka szervezeti szintjén kell változásokat kieszközölniük. Legátfogóbban Burczak szerint ezt a célt egy olyan törvénymódosítás biztosíthatná, ami a bér-munka felszámolását célozza meg. Jaroslav Vanektől idéz egy lehetséges

43 Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *Diktatúra a szükségletek felett*. Cserépfalvi, Budapest, 1991.

44 Burczak: *Socialism After Hayek...*, i. m., 133.

45 Bryan Caplan közgazdász szerint például igencsak túlértékelt az egyetemi képzés társadalmi hasznossága, sőt, hosszú távon a diplomák inflálódása tekinthető az egyetlen olyan ténylegesen kimutatható hatásnak, amit a széles körűen mesterségesen elérhetővé tett felsőfokú végzettség garantál – minden egyéb állítólagos pozitív hozadék vagy nem annyira pozitív, vagy más tényezőknek is betudható, amelyek nem függenek össze a felsőfokú végzettségük létszámnövekedésével. Bryan Caplan: *The Case Against Education. Why the Education System is a Waste of Time and Money*. Princeton University Press, New York, 2018.

alkotmánymódosítást erre vonatkozóan: „Ahol emberek dolgoznak egy közös vállalkozásban (létszámuktól függetlenül), ők és csakis ők sajátíthatják ki munkájuk eredményeit, legyen szó pozitív (termékek) vagy negatív (költségek vagy kötelezettségekről), és demokratikusan igazgathatják munkahelyeiket az egyenlő szavazat, alternatív esetben pedig a munkához való hozzájárulás arányában. Ezek a munkások a tőkejavak tulajdonosai lehetnek vagy sem, de mindenesetre a tulajdonjogból nem következik a vállalat feletti irányítás joga. Kizárólag a jövedelmek feletti rendelkezés ruházható át a munkásokra, ami a dolgozók közössége és a tulajdonosok közötti szabad szerződés révén szabályozható.”⁴⁶ Az öngazgatáson alapuló modellre történő áttérés önmagában még nem oldaná meg a társadalmi egyenlőtlenség problémáját, hiszen az egyének életesélyei, továbbá a hitelhez való hozzáférés terén tapasztalható egyenlenségek megmaradnának akkor is, ha névleg minden üzem a munkások igazgatásában állna. Ennek érdekében a hitelezést köztulajdonba kell venni, hogy a bankok ténylegesen ellássák azokat az igényeket, amelyek a szövetkezetek részéről merülnének fel. Itt is felvetődik azon ellenvetés, mely alapján a hitelezésbe történő, egyenlősítő célzatú beavatkozás rendre káros mellékhatásokkal jár. Példaként említhetjük a 2007–2008-as válságot, amelynek egyik kiváltó okaként jelölhetjük az ingatlanpiac működésébe való állami beavatkozást a válságot megelőző időszakban, aminek köszönhetően a Fannie Mae és Freddie Mac nevű kormányzati szervek rengeteg, egyébként piaci mércével hitelképtelen személynek nyújtottak alacsony, adófizetői pénzzel támogatott kamatozású jelzáloghiteleket, mesterségesen felduzzasztva a lakáspiaci keresletet.⁴⁷ Nehezen látszik elkerülhetőnek azon következtetés, mely alapján Burczak látszólag innovatív tervét az újonnan létesülő szövetkezetek hitelezésére könnyen nyújthat táptalajt egy, a 2008-as világválsághoz hasonló krízist eredményező erőforrás-félreallokálásnak. Tágabban, nem világos, mi akadályozná meg a hibás erőforrásallokációt ebben a modellben.

Az elosztási igazságosság illegitim becsempészésén keresztül Burczak a hayekiánus és marxista megközelítéseket mintegy kiüresíti. Mindazonáltal, hogy a központi tervgazdálkodást, valamint az állami

46 Jaroslav Vanek: The Austrians and self-management: A positive essay. *Advances in Austrian Economics* 1996 (40): 27–40., 29.

47 John Ligon: How Government Housing Policy Led to the Financial Crisis. <https://www.heritage.org/testimony/how-government-housing-policy-led-the-financial-crisis> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 11.); Viral Acharya – Matthew Richardson – Stijn Van Nieuwerburgh – Lawrence J. White: *Guaranteed to Fail. Fannie Mae, Freddie Mac, and the Debacle of Mortgage Finance*. Princeton University Press, New York, 2011.

tulajdont elutasítja – ennyiben korszerűbb, mint azok a kortárs szerzők, akik továbbra is kitartanak, a széllel szemben, a tervezés ködös eszméje mellett, gondolunk itt Srnicek és Williams reménytelenül idejétmúlt, Lange piaci szocialista tervgazdaságát visszaidéző fantazmáira⁴⁸ – mégiscsak megismétli az igazságosság elvében hívők alaphibáját. Sohasem kapunk egyenes válaszokat az igazságosság híveitől, amikor azt kérdezzük, kitől kéne elvárni az igazságosság érvényesülését. Hayek éleselméjű meglátása szerint „nincsen válasz arra vonatkozóan, ki az igazságtalan. A társadalom egyszerűen egy új istenséggé vált, akihez panaszkodhatunk és könyöröghetünk, ha nem teljesíti kívánságainkat.”⁴⁹ Minden ironia nélkül mondhatjuk azt, hogy az önszerveződő rend vonatkozásában ténylegesen hiányzik a morális felelősség. Számonkérésre a konstruált rendek tekintetében van mód, például egy-egy konkrét kormányzati vagy szervezeti döntés kapcsán felvetődhetnek ellenvélemények, végső soron tiltakozhatunk is. Ellenben a termelőerő kibontakozásának nincs köze a morális értékekhez. Pontosan ez motiválja Marxot is, amikor képmutatásként jellemzi a morális szempontoknak a tőkén való számonkérését. A tőkének nincs köze az erkölcshez, működési logikája immanens és amorális.⁵⁰ Éppenséggel az etika szűk ökonómiájában erkölcsstelennek számító egyéni cselekedetek is eredményezhetnek olyan evolúciós folyamatokat vagy kulturális innovációkat, amelyek egyetlen cselekvő jóakaratótól sem függenek az általános ökonómián belül.⁵¹ Ön-ellentmondásba torkollik Burczak azon törekvése, hogy a szabadságot valamiképpen összeegyeztesse a szocialista egyenlősítés eszméjével. Amint belép a moralizálás a gazdaság területére, elkerülhetetlenül betorkollik a termelőerő korlátozásába. A moralista gátat akar szabni a gazdaságnak, számára elítélendő a növekedés, amennyiben leválik a vélt emberi szükségletekről. Túlságosan emberi perspektíva rabja marad

48 Nick Srnicek – Alex Williams: *Inventing the Future. Postcapitalism and a World Without Work*. Verso, New York–London, 2016. Tünetértékű egyébként, hogy Srnicek és Williams egyetlen ponton sem reflektál a hivatkozott kötetben az 1930-as évek kalkulációs vitájára, miközben elismétlik ugyanazokat az elméleti érveket, amelyeket elődeik, a piaci szocialisták már bemutatottak. Félő, hogy nem minden annyira újszerű, ami annak álcázza önmagát...

49 Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 2...*, i. m., 69.

50 Marx: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata...*, i. m., 269.

51 Ez utóbbi felismerést Hayek visszavezeti egészen Bernard Mandeville *A méhek meséje* című társadalomfilozófiai munkájáig. Lásd Friedrich August Hayek: *Dr. Bernard Mandeville*. Ford. Atkári János. In: Friedrich August Hayek: *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 479–496; Bernard Mandeville: *A méhek meséje*. ford. Tótfalusi István, Helikon, Budapest, 1967.

Burczak, ami alapján a növekedés egyedüli célja az emberi képességek fokozásában rejlene. Ezt a nézetet Hayek nyomán azonosíthatjuk egy primitív, antropomorfizáló szemléletként, ami ellentmond a modern, funkcionálisan elkülönöződő kozmikus társadalom „absztrakt rendjének.” Morális téveszméink még mindig a korábbi, kevésbé komplex társadalmi formák „rétegeit” tartalmazzák, amelyek összeegyeztethetetlenek az „absztrakt rend” valóságával.⁵²

Hogyan tudjuk a társadalomról való gondolkodást egyszer és mindenkorra leoldani a morális gátakról? Explicit formában ki kell jelentenünk ezen a ponton, hogy amennyiben a társadalmi igazságosság normatív eszméje a társadalom termelőerőivel ellentétesként ismerszik fel, úgy libertárius szempontból minden esetben a termelőerő további bővítése mellett kell elköteleződnünk. Az etikai elv csupán annyiban tartható fenn, amennyiben a társadalom összorganizmusa szövetének növekedéséhez járul hozzá. Itt válik el olvasatunk a hagyományos marxizmustól, sőt, az igazságosság eszméjének legtöbb létező politikai filozófiai rendszerétől. Egymással ellenkező politikai előjeleik dacára Hayek és Marxnál egyaránt azonosíthatunk a termelőerő fokozása melletti elkötelezettséget. Mindkettejük számára történelmi pozitívum a társadalmi élet kifinomodása és a gazdasági növekedés. A változó, likvid formában lévő tőke is nagyobb mennyiségben szabadul fel a termelőerők fejlődése következtében, amint erre Marx felhívja a figyelmet: „a változó tőke abban az esetben is felszabadulhat, ha a termelőerő fejlődése következtében a munkabér változatlan rátája mellett, kevesebb munkás szükséges ahhoz, hogy ugyanolyan tömegű állandó tőkét mozgásba hozzanak.”⁵³ Nemcsak a munkásosztály törekszik emancipációra. A felszabadulásra való igény az összes termelési tényezőnek, így a maximális likviditásra törekvő tőkének is a sajátja. Ennek szélső határa a tér és az idő korlátainak a meghaladása, először az univerzális, azonnali konvertálhatóság révén, másodsor pedig a térbeli határok legyőzésén keresztül. Marxot mindazonáltal túlzás volna a tőke emancipációja gondolkodójának nevezni. Az egyik első olyan társadalomtudós volt, aki meglátta a tőkében rejlő emancipatív potenciált, azonban ez utóbbit csupán átmeneti jelenségnek tartja a társadalmi emancipáció felé vezető úton. A tőke kreativitása csak annyiban válhat Marxnál világtörténelmi értelemben pozitív fejleménnyé, amennyiben a tőke öndestrukcijába torkollik.⁵⁴

52 Hayek: *Law, Legislation and Liberty. Volume 2...*, i. m., 42.

53 Marx: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Harmadik kötet...*, i. m., 114–115.

54 Erről a folyamatról *A tőke* ide vonatkoztatható passzusain kívül *A gépekről szóló töredékként elhíresült szövegrészben is értekezik Marx A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai*ban: „A termelőerők és a társadalmi vonatkozások

Egy, a termelőerő *saját* szabadságára vonatkozó olvasat viszont hátróztottan gyümölcsöző lehet a jövő libertárius gondolkodói számára, még ha ez ugyanakkor túlmutat a marxizmus normatív keretén. Marxnál nem helyeződik át egészen a szabadság az emberi szereplőkről a termelőerőre, illetve amennyiben ezt regisztrálja, „elidegenedésként”, kiküszöbölendő válságtünetként értelmezi. Hasonló mozgást láthatunk Hayeknél, azzal a fontos különbséggel, hogy Hayek nem tulajdonít jelentőséget az elidegenedés felszámolásának, sőt, nem is tekinti elidegenedésnek a piac kibontakozását. Az egyéni döntések szándékolatlan, önirányító struktúrában, a *kosmosként* elgondolt piacban mint önszerveződő rendben aggregálódnak, akaratlanul és aracionálisan, de ebben Hayek nem talál semmilyen etikailag kifogásolnivaló mozzanatot. Annak a spontán rendnek, ami az információaggregálódás folytán kialakul, semmi köze sincs egyetlen résztvevő racionális belátásához. Mivel a morál csak a szándék által befolyásolható tényekre vonatkoztatható, az ösztársadalmi mozgások a normativitás területén kívülesnek. A termelőerő szabadságát középpontba helyező poszthumanista libertarizmusnak csak addig volna szüksége az egyén szabadságára, amennyiben az individuum kellő mennyiségű meghatározatlanságot termel. Az egyéni döntések előrejelezhetetlensége alkotja Hayek ideális piacának kulcskellékét, de lényegtelen számára annak a szubsztrátumnak a milyensége, amely végrehajtja ezeket az egyéni választásokat. Akkor is fennállhat egy piaci *kosmos*, ha intelligenciával felruházott gépek sokasága hajt végre nem-triviális műveletekből álló döntési sorozatokat. Saját gondolatmenetünkben elsősorban tehát a termelőerő szabadságára helyeztük a hangsúlyt, mintegy öntudatosan zárójelezve az egyéb politikai-ideológiai állásfoglalásokat. Könnyen felmerülhet a gyanú, hogy Marx esetében csupán jelentős fogalmi torzítás árán nyerhetünk ki egy, a termelőerő fejlődését affirmáló pozíciót. Még ha kétségtelenül igazként is ismerhetjük el azon kitétel, mely szerint Marxnál a termelőerő fejlődése csupán a munkásosztály emancipációjának függvényében válik pozitívummá, Marxot a termelést lassító, korlátozó álláspontokkal sem azonosíthatjuk. Következétesen elkötelezett a társadalom szövetének növekedése iránt. Hayek esetében nem szükségeltetett a részünkről ugyanolyan fokú normatív zárójelezés, mint Marxnál, mert

– mindkettő a társadalmi egyén fejlődésének különböző oldala – a tőke számára csak mint eszközök jelennek meg, és az ő számára csak eszközök is, hogy a maga korlátolt alapzatáról kiindulva termeljen. Valójában ezek azonban az anyagi feltételek ahhoz, hogy ezt az alapzatot a levegőbe röpiítsék.” Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. II. kötet*. Ford. Lissauer Zoltán, Kossuth, Budapest, 1972, 169. Világos tehát, hogy Marxnál a termelőerő kreativitása elsősorban a tőkét és a profitelvet felszámoló volta miatt érdekes.

Hayek explicitebb módon afirmálja a termelőerő szabadságát. Mint láthattuk, Hayek esetében az önszerveződő aracionális rend túlmutat az emberi szubjektum határain. Szándékolatlan, meghatározatlan és dezantropomorfizált rend a *kosmosként* azonosított piac.

Zárásként, saját koncepciónk tisztázásaképpen, a termelőerő szabadságát afirmáló libertarizmus egyik lehetőségét mutatnánk be. Nézetünk szerint egy ilyen pozíciónak a körvonalait nyújtja Gilles Deleuze-nek és Félix Guattarinak a kortárs akceleracionista mozgalomhoz kapcsolódó társadalomfilozófiája, amely gyümölcsöző alkotóelemeként is funkcionálhat egy jövőbeni poszthumanista-libertárius szintézisnek. Elemzésük alapján a tőke két formáját különböztethetjük meg: egy korlátozott, territorializált, osztályviszonyoknak alávetett formát, amely a tőkés osztálynak alárendelt hatalmi instrumentumként funkcionál. Az áramlásként funkcionáló deterritorializált tőke azonban egyetlen szereplőnek sem alávethető. Amint Deleuze és Guattari fogalmaz a *Milles plateaux*-ban, „nincsen semmilyen Hatalom amely magukat az áramlásokat szabályozná. (...) A tőkésék uralják az értéktöbbletetet és annak elosztását, azonban nem uralják azon áramlásokat amelyekből az értéktöbblet származik.”⁵⁵ Marx eszmetörténeti jelentőségű felismerése Deleuze és Guattari szerint abban rejlene, hogy felismerte a tőkés viszonyok által felszabadított termelőerők több-mint-emberi voltát. Ennyiben az elidegenedés problematikájának a jelentősége a gépi korszakban elhalványul. A kapitalizmus dinamikája mintegy kiiktatja az emberi munkát:

Marx azt mutatja meg számunkra, hogy az értéktöbblet a kapitalista rezsimben többé nem lokalizálható. Sőt, ez a legfontosabb észrevétele. Ráébredt arra, hogy a gépek maguk fognak értéktöbblet-termelővé válni, és hogy a tőke cirkulációja megbontja a változó- és konstans tőke különbségét is. Ezen új körülmények közepette igaz marad azon megállapítás, mely szerint minden munka többletmunkát igényel; azonban a többletmunka többé nem igényel munkát mint olyat. [...] Olyan, mintha az emberi elidegenedés helyett a többletmunkát helyettesítené egy általánosított 'gépi szolgaság' amely értéktöbbletet képes előállítania bármilyen munka nélkül.⁵⁶

Mindez természetesen azt is feltételezi, Deleuze és Guattari esetében hallgatólagosan, hogy a tőke is termelőerő. A deleuziánus

55 Gilles Deleuze – és Félix Guattari: *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Vol 2. Ford. Brian Massumi, University of Minnesota Press, Minneapolis–London, 1987, 226.

56 Uo., 491–492.

társadalomontológiai keret ez utóbbi konzekvenciáját nyíltan vonja le Nick Land: „társadalomtörténeti értelemben, a deterritorializáció vonala a korlátok nélküli kapitalizmusnak feleltethető meg.”⁵⁷ A tulajdonképpeni szökésvonal a deterritorializálódó, áramlásban levő tőke vonala. Természetesen hozzá kell tennünk azt is, hogy a fennálló hatalmi viszonyok kritikátlan apológiája helyett Land megállapítását inkább a valóságos gazdasági és technológiai viszonyokra alapozódó potens, egyszerre gradualista és radikális akcelerationista utópizmusként jellemezhetjük: a kapitalizmusnak ugyanis egyetlen létező formája sem tekinthető mentesnek valamilyen regulatív elvtől. A teljes eloldódás minden külső regulatív eszméről Deleuze és Guattari szerint ugyanakkor immanens tendenciája a tőke világtörténeti kibontakozásának, és valóságos lehetőség. „A kapitalizmus”, írják, „axiomatikus, mivel semmilyen törvényei sincsenek az immanens törvényeken kívül.”⁵⁸ A következőket libertarizmus az emberi moralitáson túlnövő szabadságot preferálná ezen tézis alapján. Egyedül a termelőerő lehetőleg minél nagyobb sebességű, ugyanakkor maximálisan értelem nélküli növekedése számít ezen perspektíva számára.⁵⁹

- 57 Nick Land: A Quick and Dirty Introduction to Accelerationism. <https://jacobitemag.com/2017/05/25/a-quick-and-dirty-introduction-to-accelerationism/> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 11.)
- 58 Deleuze–Guattari: *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia. Vol 2....*, i. m., 463.
- 59 Köszönet illeti Szigeti Attilát azokért a tanácsokért és kritikai észrevételekért, amelyek révén az eredetinél árnyaltabb és sokoldalúbb, gondolatvezetés tekintetében pedig egyértelműbb irányultságú értelmezés születhetett.